

Okrugli sto „Vojnog dela“

Tokovi savremene vojnoteorijske misli

U protekla dva broja »Vojno delo« je donelo diskusije učesnika »okruglog stola«, koja je organizovana povodom tridesete godišnjice časopisa, na temu: »Tokovi savremene vojnoteorijske misli«.

U ovom broju donosimo diskusije: prof. dr Zorana Vidakovića, general-majora dr Zdravka Kolara, kapetana bojnog broda Dušana Miljanića i potpukovnika mr Petra Kneževića.

Ovim se iscrpljuje lista učesnika za »okruglim stolom«, ali Redakcija poziva svoje saradnike da nastave raspravu o ovoj temi.

ZORAN VIDA KOVIĆ

Militarizacija kapitala i autoritarne tendencije u savremenom svetu

Uvodne napomene

Predlažemo teorijski koncept militarizacije kapitalističkog društvenog procesa kao okvir i putokaz za istraživanje mnogih aspekata savremenih zbivanja jednako važnih za marksističku teoriju sadašnjeg istorijskog razdoblja kao i za vojnu nauku. Izgleda da bi baš u tom okviru i mogla biti uspostavljena najvažnija sprega između marksističkih studija savremenog sveta i društvenih istraživanja uk-

ljučenih u vojnu nauku. Za takvu spregu potreban je teorijski koncept one realne celine društveno-istorijskog procesa unutar koje se mogu pohvatati i razmrsiti višestruki uzročno-posledični nizovi koji tvore društvenu uslovljenost predmeta vojne nauke.

U toj celini obično najveću pažnju istraživača privlači pojava »vojnoindustrijskog kompleksa«, njegovo dejstvo — s jedne strane — na naoružanje, vojnopolitičke strategije i aparate, kao i ratove; a s druge strane — na celinu društvenih pojava. Ipak je »vojnoindustrijski kompleks« samo vršak ledenog brega vidljiv iznad površine, dok se masivno telo procesa militarizacije nalazi duboko zaronjeno ispod površine. Otud potreba da se istraživačkim sondama prodiru sve do usijane magme u jezgru društveno-istorijskog procesa.

Uvažavajući Marksov metod teorijskog reprodukovanja empirijski složenih društvenih pojava, razlikujemo više nivoa ovog zahvatanja u dubinu. Poreklo i logiku militarizacije savremenog kapitalističkog procesa posmatramo, najpre, na nivou proizvodnje robe-kapitala, a zatim i na nivou globalne kapitalističke društvene reprodukcije. Na ovom drugom nivou, posebno sa stanovišta odnosa unutar vladajućih klasa u pojedinačnim društvima i odnosa između tih klasa u svetskom procesu kapitalizma (tj. globalnoj međunarodnoj kapitalističkoj društvenoj reprodukciji), kao i sa stanovišta odnosa između vladajućih i ugnjetenih klasa u pojedinačnim društvima i u međunarodnim celinama. Taj pristup nas vodi do istraživanja procesa militarizacije unutar međunarodnih celina klasnih borbi, revolucija i kontrarevolucija; uviđamo da je *militarizacija kapitalizma bitni sastavni deo istorijske protivteže svetskom procesu socijalizma*. Samo tako ćemo biti u mogućnosti da i u polju »realnog socijalizma«, unutrašnjih i međunarodnih razvojnih tendencija i protivrečnosti zemalja u kojima je proces socijalizma uobličen u državna uređenja razlikujemo tendencije koje su analogne militarizaciji kapitalizma i, takođe, protivstavljene zbiljskom procesu socijalizma (unutar nasilne vojnopolitičke podele sveta, »blokofske politike«, militarizacije ranih socijalizama itd.) od tendencija koje čine autentičan sastavni deo svetskog procesa socijalizma.

U militarizaciji kapitalizma vidimo *tendenciju* proizašlu iz *strukturalne krize* kapitalističkih formacija u njihovoj svetskoj celini i *strategije vlastitog kapitalističkog suzbijanja i prevazilaženja te krize*.¹ Kako sama kriza, njena geneza i dinamika, tako i strategije njenog suzbijanja i prevazilaženja, nerazlučive su od radikalizacije

¹ Opšti pristup strukturalnoj krizi savremenog kapitalizma u našem predgovoru za II tom antologije »Marksizam — misao epohe«, Beograd 1977.

klasnih borbi i tendencija rešavanja krize pod vodstvom socijalnih snaga koje su, ili bi mogle biti, istorijski nosioci procesa socijalizma. Gde se i ukoliko se te socijalne snage emancipuju i politički konstituišu kao protagonisti *socijalističkih alternativa*, — strategija vlastitog kapitalističkog suzbijanja i prevazilaženja strukturalne krize preobraća se u *strategiju i praksu kontrarevolucije*, nasilnog suzbijanja i gušenja snaga i procesa socijalizma, odnosno dugotrajnog kontrarevolucionarnog tlačenja društvenih klasa i naroda koji su pokrenuli socijalističke alternative. *U sticaju logike i strategije vlastitog kapitalističkog suzbijanja strukturalne krize sa strategijom i praksom kontrarevolucije nalazi se glavni i najmoćniji društveno-istorijski pogon procesa militarizacije kapitalizma*. Kad se, u tom sticaju, proces militarizacije približi svom apogeju, sve pojedinačne pokretačke snage i posebni pojava oblici tog procesa, koje ćemo u ovom prilogu analitički izložiti, dobijaju veću specifičnu težinu i izvanredno pojačana dejstva: *celina društvenih procesa proizašla iz sjedinjavanja antikrizne i kontrarevolucionarne strategije i prakse naddeterminiše sve posebne uzročno-posledične nizove i tvori novi istorijski kvalitet globalnog kapitalističkog procesa*.

To tumačimo kao tendenciju *istorijske involucije kapitalističkih društvenih procesa*, tj. njihove *retrogradne mutacije*, njihovog preobražavanja u radikalno reakcionarnom smeru, suprotstavljenog mogućnostima društvenog razvoja, i bitno, kvalitativno unazađenog u odnosu na prvobitni kapitalizam. *Proces militarizacije je operator i izraz takve retrogradne mutacije kapitalizma i njeno bitno svojstvo*. Otud činioce i pojave militarizacije u savremenim društvima ne posmatramo samo kao sastojke i epifenomene već etabliranog, poznatog i proučenog razvojnog vida klasnog poretka nego ih istražujemo kao *agense i indikatore istorijske tendencije da se taj poredak preobrazi u radikalno reakcionarnom, istorijski nazadnom smeru*.

Reč je, ponavljamo, o *istorijskoj tendenciji*, globalno i totalno suprotstavljenoj tendenciji socijalizma, a ne o dozrelom i dovršenom antagonističkom društvu novog tipa. Prvobitni evropski fašizmi, njihova pojava i kretanje, od socijalno-političke krize posle prvog svetskog rata do sloma u drugom svetskom ratu, bili su prvi istorijski oblik ove tendencije, istorijske involucije građanskog društva. U tom smislu proučavanje procesa militarizacije iz tog razdoblja, usled sprege antikriznih i kontrarevolucionarnih strategija, ima ne samo istoriografsku vrednost, već može biti polazište za istraživanje tendencije koja se u savremenom razdoblju ispoljava u drukčijim oblicima ali u osnovi obnavlja i produžava tad započeto radikalno involutivno menjanje kapitalizma.

U savremenom svetu ova tendencija nije više regionalno ograničena (kao što su bili evropski fašizmi između dva svetska rata), već se rasprostire na svetski proces kapitalizma u veoma razuđenim, diferenciranim i promenljivim oblicima, koji u celini sačinjavaju *globalnu autoritarnu tendenciju kasnog kapitalizma u strukturalnoj krizi*. Ova globalna autoritarna tendencija kapitalizma obuhvata široku skalu pojava od novih fašističkih i fašizoidnih poredaka južno-američkog i južnoafričkog tipa,² preko kapitalističko-modernizatorskih despotija u subimperijalističkim formacijama (doskora u Iranu) i raznovrsnih drugih autoritarnih režima u strukturalno zavisnim i neokolonijalnih zemljama, do autoritarnih oblika metropolskog kapitalizma (najpotpunije izraženih u Saveznoj Republici Nemačkoj). Te razuđene i diferencirane pojave dijagonalno preseca i međunarodno objedinjuje *globalna autoritarna tendencija u međunarodnim procesima restrukturacije kapitalizma*, u izmenjenim odnosima klasa, društava i država u svetskoj celini kapitalističkog procesa.

U svim pojavnim oblicima i dimenzijama autoritarne tendencije savremenog kapitalizma upadljivo je prisutna, i sve više naglašena, *pokretačka snaga i operativna funkcija procesa militarizacije u odnosu na globalnu involutivnu restrukturaciju i mutaciju kapitalizma*. Militarizacija proizvodnje i akumulacije kapitala, kao i militarizacija aparata klasne hegemonije a mestimično i klasa koje su sprovednici međunarodne eksploatacije i vladavine, pretvara se u džinovsku mašineriju ne samo za gušenje otpora i suzbijanje istorijske akcije potlačenih klasa i naroda, već i za razgrađivanje prošlih, neodrživih klasnih struktura i načina vladavine, kao i za nasilno preobražavanje tih struktura i poredaka u funkciji antikrizne i kontrarevolucionarne reorganizacije međunarodne celine kapitalizma.

U tom smislu bilo bi indikativno poređenje između uloga koje je militarizacija imala u fašističkoj reorganizaciji evropskih kapitalizama između dva svetska rata i uloge koju u sadašnjem razdoblju ima kompleksna militarizacija kapitalističkih procesa u autoritarnoj reorganizaciji globalnog kapitalizma. Izgleda da bi to poređenje moglo da pokaže rastuću ulogu militarizacije u autoritarnoj restrukturaciji kapitalizma. Ovde ćemo preskočiti mnoge članove analitičkog postupka i ukazati na činjenicu da su savremeni fašizoidni i drugi autoritarni načini vladavine u pojasu zavisnih i neokolonijalnih kapitalizama, u odnosu na fašizme između dva svetska rata, manje zasnovani na socijalno-političkim i ideološkim oblicima reorganizacije hegemonističkih snaga i socijalno-političkog bloka vladajuće klase (kao

² Vidi »Stari i novi fašizam«, »Komunist«, Beograd 1976.

što su bili fašistički pokreti i političke organizacije i ideologije), a više direktno izvođeni preko aparata vojnopolitičkog nasilja u tim zemljama i u međunarodnim odnosima. Takođe, uporišta ove tendencije u metropolskim kapitalističkim društvima nalaze se, u savremenom razdoblju, u rastućoj militarizaciji proizvodnje i akumulacije njihovih kapitala i u međunarodnoj ekspanziji njihovih vojnopolitičkih aparata. Time se delimično supstituiše nedovoljna socijalno-politička baza za autoritarni poredak u razvijenim kapitalističkim zemljama, odnosno neutrališe demokratska i socijalistička protivteža koja je usled celine istorijskog razvoja ojačala u citadelama kapitalizma.

Ova rastuća uloga militarizacije cele kapitalističke društvene reprodukcije ima specifičan značaj i za vojnu nauku. Razjašnjenje pokretačkih snaga i globalnih funkcija militarizacije može doprineti tumačenju i predviđanju promenjenih i promenljivih vojnopolitičkih strategija, razvojnih oblika vojnih aparata i organizacija u promenjenim klasnim strukturama i političkim sistemima, novih oblika ratova i agresija uopšte (strukturna neophodnost održavanja ratnih žarišta; lokalni ratovi, i »unutrašnji ratovi« s međunarodnom komponentom; kontinuirana međunarodna vojnopolitička kontrola i unutrašnja vojnopolitička represija; kompleks »specijalnog rata« itd.). Ne treba potceniti ni vojno-tehnološki aspekt tih globalnih društvenih uslovljenosti, koji se prostire od uticaja međunarodne restrukturacije kapitala, i osobito načina njegove akumulacije, a na vojno-tehnološku revoluciju (i obratnog uticaja naučno-tehnološke revolucije u proizvodnji i upotrebi oružja na način akumulacije kapitala), do usmeravanja razvoja vojne tehnologije i obuke ka oružjima i oblicima vojne organizacije prilagođenim novim oblicima agresije i funkcijama vojnopolitičke prinude u izmenjenim klasnim odnosima (neutronska bomba i druga nuklearna oružja za lokalne ratove; izmenjeni pristupi konvencionalnom naoružanju; tehnologija i organizacija za »antigerilsko ratovanje« i kontinuiranu unutrašnju vojnopolitičku represiju; formiranje potencijala nuklearnog naoružanja na ključnim tačkama fašizoidne reorganizacije zavisnih kapitalizama, itd.).

Glavni činioci militarizacije kapitala

U studiji »Dinamika strukturalne krize savremenog kapitalizma«⁴ prikazali smo njene činioce, razvojne tendencije i društveno-istorijske konzekvencije na dva nivoa: (a) na nivou proizvodnje robe-

⁴ U časopisu »Gledišta« br. 10 i 11—12 za 1979. godinu.

-kapitala i (b) na nivou kapitalističke društvene reprodukcije, celine klasnih odnosa i klasnih borbi. Iz te studije za našu temu su najvažnija dva zaključka: prvi, da *kapitalistička strategija i praksa suzbijanja krize na nivou proizvodnje robe-kapitala* (tj. krize akumulacije kapitala koja se proširuje na krizu upotrebe radne snage u procesu proizvodnje viška vrednosti, krizu reprodukcije radnih snaga, krizu u odnosu na prirodne uslove proizvodnje kao i dela civilizacije koja su nerazlučiva od tih prirodnih uslova — krizu sirovina, energetske krizu, ekološku krizu i s njom povezane aspekte urbane krize, krizu ishrane itd.) — *izaziva krizu celine klasnih odnosa*, celine društvenih procesa u kojima se formiraju klase. I drugi: » .. Ono što u dinamici strukturalne krize na nivou proizvodnje robe-kapitala predstavlja pokretanje činilaca sa dejstvom suprotnim opadanju profitne stope odnosno celini uzročnika krize akumulacije kapitala, — to u dinamici strukturalne krize na nivou kapitalističke društvene reprodukcije čini praksa i strategija buržoazije usmerena ka suzbijanju i neutralisanju dejstava krize na prvom nivou koja bi mogla izazvati krizu na nivou celine klasnih odnosa. To obuhvata i neophodna — sa stanovišta strategije društvenog sistema funkcionalne restrukturacije — pregrupisanja, reorganizacije, političke i ideološke promene u vladajućoj klasi i socijalno-političkom bloku pod njenom hegemonijom; adaptacije ili značajnije promene aparata klasne vladavine, načina držanja proleterskih klasa u pokornosti, i, osobito, ekonomska, politička i ideološka dejstva usmerena ka suzbijanju prevratničkog potencijala klasne borbe, suzbijanju vlastite, emancipovane prakse proleterskih klasa, izazivanja njihove socijalno-ekonomske, političke i organizacijske podeljenosti, ideološke dezintegracije i dezorijentacije. Uspeh prakse i strategije buržoazije u tom smislu što bi sprečila prerastanje krize u procesu proizvodnje robe-kapitala u krizu celine klasnih odnosa zavisi od jačine uzročnika krize na prvom nivou, od efikasnih protivdejstava na istom nivou; a zatim, i to sve značajnije što je kriza na prvom nivou snažnije ispoljena i manje kontrolisana, od efikasnosti ukupne prakse buržoazije i od prakse proleterskih klasa u klasnoj borbi: njihove razvijenosti u svim aspektima *revolucionarne klase* .. «

Zavisno od odnosa snaga i istorijske usmerenosti prakse suprotstavljenih klasa, kriza celine klasnih odnosa dovodi do radikalizacije klasnih borbi u smeru revolucionarne prakse proleterskih klasa, ili do istorijski involutivne restrukturacije, mutacije kapitalističkih klasnih odnosa, struktura i sistema, čiji je najizrazitiji primer fašizam. Takva kriza može dobiti i vid građanskih ratova sa međunarodnom intervencijom, nasilnih — s vojnopoličkom prinudom, oružanom

borbom, mora doći do revolucija i kontrarevolucija. Ali i kad ne do-
bije takav vid, kriza celine klasnih odnosa u savremenom razdoblju
teži ka radikalnoj promeni klasnih odnosa u perspektivi socijalisti-
čke revolucije ili radikalne kontrarevolucije.

Oslanjajući se na teorijske nacрте i argumente iz spomenute stu-
dije, izvešćemo sumaran pregled glavnih činilaca militarizacije kapi-
tala na oba nivoa. Jedno od ključnih pitanja tiče se *uzajamnog dej-
stva i sprezanja činilaca militarizacije kapitala na oba nivoa dinamike*
— *strukturalne krize*.

U dinamici strukturalne krize na nivou proizvodnje robe-kapi-
tala, *militarizacija kapitala proizilazi iz nužne* (nužne za reproduk-
ciju kapitala) *i sve intenzivnije upotrebe vanekonomske prinude za*
pokretanje činilaca sa dejstvom suprotnim opadanju profitne stope.
Krajnja svrha vanekonomske prinude, s vojnopolitičkom prinudom
kao glavnim potencijalom, tiče se istiskivanja viška vrednosti (nepla-
ćenog rada) u srazmeri (stopi eksploatacije) i masi dovoljnoj da na-
doknadi tendenciju opadanja proizvedenog viška vrednosti u odnosu
na ukupni predujmljeni kapital (tj. stope profita), opadanja koje iza-
ziva krizu akumulacije kapitala. Kad to više ne može da se ostvari
unutar ekonomske logike kapitala (rast stope viška vrednosti osobito
u obliku relativnog viška vrednosti, posredstvom konkurencije među
kapitalistima; rast mase viška vrednosti pomoću ekspanzije proizvo-
dnje robe — kapitala i dr.), neophodno je *vanekonomskim sredstvima*
istisnuti dodatni višak vrednosti: taj višak u savremenom razdoblju
postaje enormna veličina.

U akutnoj fazi strukturalne krize između dva svetska rata, u
evropskim zemljama koje su tom krizom bile najteže pogođene, do-
datni višak vrednosti istisnut je fašističkom prinudom koja je omo-
gućila nadeksploataciju radne snage najpre u Italiji i Nemačkoj, a
zatim pokušala da ratnim osvajanjima i proširenjem fašističkog po-
retka na celu Evropu i susedna područja vanekonomskom prinu-
dom sprovede ekstremnu podelu radne snage i uslova proizvodnje
kapitala (s rasističkim ideološkim pretekstom), što bi trajnije saču-
valo i proširilo akumulativne sposobnosti kapitala. U savremenom
razdoblju dodatni višak vrednosti istiskuje se hijerarhijskom pode-
lom radne snage, uslova njene reprodukcije (najamnina i svih drugih
uslova za proizvodnju kapitala u pojedinačnim kapitalistički razvije-
nim društvima; i osobito između tih društava i od njih strukturalno
zavisnih, nadeksploatisanih i neokolonijalnih zemalja.⁵

⁵ O vojnofašističkom vidu istiskivanja dodatnog viška vrednosti, u savre-
menom kapitalizmu, u našoj knjizi »Stari i novi fašizam«, str. 151—282.

Aparat međunarodne vojnopoliitičke prinude obezbeđuje opšte uslove za upotrebu diferenciranih i kombinovanih ekonomskih i van-ekonomskih sredstava za takvu podelu radnih snaga i svih uslova proizvodnje kapitala koja omogućuju akumulaciju zasnovanu na diferenciranoj eksploataciji naeksploataciji radnih snaga (i monopolističkom prisvajanju prirodnih uslova). Nasilna vojnopoliitička podela sveta (i blokovska konfrontacija) je instrument ne samo za suzbijanje i neutralisanje procesa socijalizma, već i za uspostavljanje međunarodne hijerarhije radnih snaga i kapitala.

Ali ovi opšti vanekonomski uslovi i instrumenti za antikriznu strategiju monopolističkih kapitala ne bi bili efikasni ako se ti kapitali ne bi organizovali na način potreban da se ostvari međunarodno strategijsko povećavanje eksploatacije. Ekonomski determinizmi koncentracije i centralizacije kapitala nisu dovoljni za uspostavljanje centara akumulacije i centara tehnološkog monopola, međunarodne organizacije rada i kontrole prometnog procesa, — sposobnih da nadjačaju krizu akumulacije. Otud opšta tendencija državne intervencije za ubrzanu koncentraciju i centralizaciju kapitala, uspostavljanje tehnološkog monopola itd. Unutar te opšte tendencije specifičnu ulogu su odigrale vojnoindustrijske korporacije, kojima je posredstvom sprege sa vojnim i političkim aparatom obezbeđeno izvanredno preimućstvo u akumulaciji kapitala, tehnološkom monopolu i kontroli prometnog procesa. Korporacije »vojnoindustrijskog kompleksa« bile su i prototip reorganizacije kapitala, koja je prokrčila put za stvaranje novog tipa kapitalističkog monopola, velikih sistema za međunarodnu maksimalizaciju eksploatacije i koncentraciju akumulacije (»supranacionalnih korporacija« i banaka koje kontrolišu međunarodno tržište kapitala).⁶

Ovaj novi istorijski tip monopolističkih kapitala, nosilac antikriznih strategija, po poreklu i načinu funkcionisanja nezamisliv je bez militarizacije kapitala. Za sve kapitale tog tipa neophodna je ekspanzija međunarodne vojnopoliitičke prinude, jer se bez takve prinude ne može ostvariti strategija međunarodne maksimalizacije oplodnje kapitala. A za ekspanziju međunarodne vojnopoliitičke prinude u sklopu proizvodnje kapitala, posebno je zainteresovan i u povlašćenom položaju vojnoindustrijski kapital. Na toj osnovi se ostvaruje sprega između dve frakcije hegemonističke grupacije unutar vladajućeg socijalno-političkog bloka u vodećim kapitalističkim metropolama: između frakcije vojnoindustrijske buržoazije, koja obuh-

⁶ O vojnoindustrijskom kapitalu i njegovoj ulozi u zasnivanju novog razvojnog oblika monopolističkog kapitalizma, u našoj knjizi »Kovači lažnog progressa«, Beograd 1973, izdanje »Radničke štampe«, str. 92—123.

vata industrijski, bankovni, politički i vojni odeljak (od tehnokratskih vrhova vojnoindustrijskog preduzeća do vrhova vojnog aparata i političkih »jastrebova«), i frakcije monopolističke buržoazije, koja nije direktno angažovana u proizvodnji oružja, ali je zainteresovana za koncentraciju akumulacije i putem međunarodne vanekonomske prinude.

Između ove dve frakcije postoje ekonomske protivrečnosti i politička razilaženja, koja se rešavaju unapređenjem ukupne strategije međunarodne ekspanzije, s neizbežno rastućim militarističkim elementom. U tom smislu sukobi između frakcija hegemonističkih snaga u severnoameričkom društvu, nastali posle poraza u vijetnamskom ratu i usled poremećaja američke ekonomske hegemonije u svetu, rešavaju se jačanjem svih činilaca te hegemonije, u novoj simbiozi vojnih sa ekonomskim, tehnološkim i političko-ideološkim činiocima ekspanzije i hegemonije. Isto tako, frakcija nemačke krupne buržoazije koja nije direktno angažovana u »vojnoindustrijskom kompleksu«, a nalazi političko predstavništvo u koaliciji socijaldemokrata i liberala i umerenom krilu hrišćanskih demokrata, može sačuvati sadašnju političku poziciju, pod uslovom da frakciji direktno militarizovanog kapitala (koju politički predstavlja Štrausovo krilo hrišćanskih demokrata) otvori put za međunarodnu ekspanziju (uključiv akciju evropske socijaldemokratije, pod nemačkim vođstvom, u Latinskoj Americi i Africi, uporedo s otvaranjem tržišta za nemački vojnoindustrijski kapital u žarištima autoritarne tendencije u pojasu zavisnog kapitalizma).

Odnos između direktno militarizovanih i drugih monopolističkih kapitala, u pogledu raspodele ukupnog viška vrednosti, i mogućnosti međunarodne ekspanzije i akumulacije, bitno utiče i na odnose između kapitalistički razvijenih zemalja, odnosno njihovih buržoazija. U tim zemljama vrši se raslojavanje i hijerarhijska podela, zavisno od udela koje vojnoindustrijske korporacije imaju u celini proizvodnje i akumulacije kapitala i od vojnopolitičke moći koja obezbeđuje preimućstva pojedinih buržoazija u međunarodnoj eksploataciji. Zapaža se tendencija podjednagog udela pojedinih buržoazija u svetској akumulaciji, s relativnom snagom njihovih direktno militarizovanih kapitala i njihovim mestom u međunarodnim sistemima vojnopolitičke prinude.

Što je proizvodnja i akumulacija kapitala više militarizovana, odnosno što neki »nacionalni« kapitalizam raspolaže većom vojnopolitičkom moći, to njegova buržazija prisvaja srazmerno veći udeo ukupnog u svetu proizvedenog viška vrednosti i zauzima — u međunarodnoj podeli rada, tehnoloških i prirodnih uslova proizvodnje —

više mesto u međunarodnom hijerarhijskom poretku kapitalističkih društava. U smislu tendencije retrogradnog istorijskog procesa, ova vanekonomska logika hijerarhijskog poretka u proizvodnji i akumulaciji kapitala okreće se nazad ka pretkapitalističkim epohama klasnog društva, osobito ka feudalizmu.

Zaključujemo da militarizacija kapitala prema uzročnicima krize proizvodnje i akumulacije kapitala predstavlja strategijsko protivdejstvo, važi za celinu takvih protivdejstava, osobito važi i za militarizaciju u srcu kapitalističkog procesa: suzbija krizu u ekonomskom jezgru, ali je time rasprostire na društvenu celinu; dejstvuje protiv razornih posledica krize na nivou proizvodnje robe-kapitala, ali tim dejstvima izaziva tendencijski razornu krizu na nivou celine klasnih odnosa i klasnih borbi.

Protivrečno dejstvo militarizacije u dinamici strukturalne krize započinje od vojnih budžeta. Militarizacija bitno olakšava savladavanje ekonomske dimenzije strukturalne krize, pre svega krize akumulacije kapitala, ali ujedno umanjuje ukupnu novostvorenu vrednost u proizvodnji robe-kapitala. I dobro obaveštenom čitaocu još jednom će zastati dah pred činjenicama o novom vrtoglavom porastu troškova naoružanja, održavanja i proširenja ekonomske i tehnološke baze vojnoindustrijskih monopolističkih kapitala, rezervnog vojnotehnološkog potencijala (nuklearna energetika, tehnologija vasijskih istraživanja itd.), aparata vojnopolitičke prinude, ratova i agresivnih akcija svih vrsta.

Militarizacija kapitala može se finansirati samo iz jednog od sledeća dva dela novostvorene vrednosti: iz ukupne mase viška vrednosti (*na teret ukupne akumulacije kapitala i potrošnje buržoazije*) ili iz drugog dela ukupne novostvorene vrednosti, načelno određenog zbirom vrednosti unajmljenih radnih snaga (*na teret ukupne, individualne i kolektivne najamnine*). U oba slučaja, porast troškova militarizacije kapitala, u srazmeri sa povećavanjem uloge militarizacije u celini kapitalističkog procesa, vuče ka prerastanju krize proizvodnje i akumulacije kapitala u krizu klasnih odnosa.

Strukturalna kriza na nivou kapitalističke društvene reprodukcije je »kriza samih klasa, načina formiranja, postojanja i prakse klasa, pre svega, vladajućih klasa: tendencija njihove destrukturalizacije (raspadanja), dezorganizacije, interesne i političko-ideološke dezartikulacije; razaranja ranije formiranih odnosa ekonomske, političke i ideološke povezanosti, zavisnosti i hegemonije između slojeva i frakcija vladajućih klasa; raspadanja ranije uobličenih socijalno-političkih blokova unutar kojih je vladajuća klasa, odnosno njena

hegemonistička frakcija, ostvarivala prevlast, uticaj i odnose zavisnosti u odnosu na druge klase i slojeve koji su omogućavali njenu vladavinu (klase sitne buržoazije, eventualno slojeve seljaštva i relativno privilegovane slojeve proleterskih klasa). Sledi narušavanje ili raspadanje aparata hegemonije u odnosu na eksploatisane klase, načina držanja tih klasa u pokornosti (uobličavanja neposrednih interesa, društvenog organizovanja i delanja, društvenih stavova i mentaliteta eksploatisanih u funkciji interesa eksploatatora — aparata političke vladavine, — države, političkih partija itd.; aparata ideološke hegemonije — crkava, školstva, svih institucija koje služe socijalizaciji u funkciji klasnog poretka, porodice, javnog informisanja i javnog mnjenja itd.); narušavanje ili osujećenje načina na koji je vladajuća klasa kontrolisala i funkcionalno usmeravala društvene sukobe, suzbijala radikalizaciju klasnih borbi i neutralisala za sistem destruktivan ili revolucionaran potencijal prakse proleterskih klasa u klasnoj borbi...⁷

U slučaju da rastući troškovi militarizacije umanjuju deo viška vrednosti raspoloživ za ukupnu akumulaciju kapitala i potrošnju buržoazije, uz druge činioce, postoji tendencija krize vladajućih klasa odnosno njihovog socijalno-političkog bloka (klasnih savezništava). Tako je preraspodela ukupnog viška vrednosti raspoloživog za akumulaciju kapitala u prilog vojnoindustrijskih korporacija pojačala krizu akumulacije u nemilitarizovanim sektorima kapitala (u automobilskoj i drugoj prerađivačkoj industriji) i izazvala opoziciju te druge frakcije monopolističkih kapitala ratnoj politici i izrazito represivnim stranama unutrašnje i spoljne politike koju su vladajući krugovi SAD vodili pod direktnim uticajem militarizovanog kapitala (krajem 60-tih i u prvoj polovini 70-tih godina). Usiljeni naponi za stvaranje samostalne vojne moći i militarizaciju dela privrede, uporedo sa strategijom samostalne međunarodne ekspanzije francuske krupne buržoazije, u sadejstvu sa državnim intervencijom za koncentraciju, centralizaciju i tehnološku restrukturaciju kapitala, izazvali su, u Francuskoj tokom protekle dve decenije, tendenciju krize vladajućeg socijalno-političkog bloka, usled ugroženosti srednje i proletarizacije dela sitne buržoazije. Takođe, prelivanje sve većeg dela viška vrednosti proizvedenog u evropskim zemljama, u američke centre akumulacije, putem direktnih američkih investicija, tehnološkog monopola i superprofita vojnoindustrijskih kapitala, sve pod okriljem američke vojne nadmoći, pojačalo je krizu akumulacije i buržoaske potrošnje u Engleskoj, Italiji, Francuskoj i drugim ev-

⁷ U navedenom eseju »Dinamika strukturalne krize«.

ropskim zemljama. To je izazvalo tendenciju krize u međunarodnom bloku vladajućih klasa razvijenih kapitalističkih zemalja (što je najviše izraženo u odnosu SAD i Italije i uključuje vojni i politički pritisak na italijansku buržoaziju, neofašističku subverziju, »strategiju napetosti«, ucenu s zajmovima i inostranim investicijama, protivljenje progresivnim političkim rešenjima akutne krize itd.). Slična tendencija postoji u odnosima između zapadnonemačkih centrala međunarodne akumulacije, i militarizacije kapitala, i drugih zemalja u Evropskoj ekonomskoj zajednici.

Ukoliko troškovi militarizacije, uz druge činioce, više narušavaju strukturu vladajućih klasa i čvrstinu njihovih klasnih blokova i savezništava, utoliko je jača tendencija da se ti troškovi prevale na deo novostvorene vrednosti za najamnine. A to, kao i sve drugo čime se kapitalistička struktura odupire krizi na nivou proizvodnje i akumulacije kapitala, a radikalizuje klasnu borbu i narušava sistem odnosa pomoću kojih je vladajuća klasa podvlašćene klase držala u pokornosti.

Troškovi militarizacije su samo jedan od mnogih činilaca koji utiču da se strukturalna kriza na nivou proizvodnje robe-kapitala, odnosno kriza akumulacije kapitala, preobrati u krizu celine klasnih odnosa i poredaka. Odgovor kapitalizma na tu tendenciju sastoji se u *međunarodnoj restrukturaciji klasa* koju prati izvanredno pojačana uloga vanekonomske prinude; tu nalazimo glavni pogon militarizacije u savremenom razdoblju.

Međunarodne strategije kapitala krize klasnih odnosa u pojedinačnim društvima preobraćaju u restrukturacije i promene koje produžavaju globalnu kapitalističku društvenu reprodukciju. Dva su glavna momenta tih strategija: *dezintegracija i segregacija podvlašćenih klasa*, a *međunarodna integracija vladajućih klasa*. Svaka od podvlašćenih klasa postavlja se u odnos stvarne podređenosti međunarodnom sistemu eksploatacije i dominacije, dok se u odnosu prema drugim podvlašćenim klasama usmerava ka uzajamnom neprepoznavanju i suprotstavljanju klasnog bića, ka objektivno suprotstavljenim interesima unutar različitih proleterskih egzistencija, a time i ka političkom i ideološkom razlikovanju i razilaženju. To treba vladajućim klasama da omogući da na kritičnoj granici, gde bi kriza proizvodnje kapitala mogla da se preobrati u krizu celine klasnih odnosa — kontrolu klasne borbe, suzbijanje njihove radikalizacije i prinudu proleterske klase da se povinuje strategiji kapitalističkog suzbijanja krize. To izaziva militarizaciju u sledeća dva glavna vida:

(1) *Upotreba vojnopolitičke represije u neokolonijalnim zemljama*, odnosno u zemljama strukturalno zavisnog kapitalizma, da bi se

klase neokolonijalnog industrijskog i agrarnog radništva kao i enormne mase krajnje osiromašenog, iz tradicionalne proizvodnje i njenih socijalnih i kulturnih okvira *iskorenjenog* stanovništva, lišile mogućnosti klasno strukturisanog i politički organizovanog otpora nad eksploataciji i pauperizaciji, i sprovela njihova segregacija na međunarodnom tržištu radnih snaga, kao i u socijalno-političkom i kulturnom smislu.

(2) Održavanje *neprestane i rastuće vojnopolitičke pretnje proleterskim klasama kapitalistički razvijenih zemalja*, osobito u Evropi, kako bi se obeshrabrio njihov pokret ka socijalizmu, osujetile njihove praktične inicijative koje bi mogle potvrditi mogućnost socijalističke alternative kapitalističkom načinu suzbijanja krize, sprečilo socijalnopolitičko združivanje klase industrijskih radnika s klasom najamnih intelektualnih i uslužnih radnika a ova druga klasa zadržala pod hegemonijom krupne buržoazije u vladajućem socijalno-političkom bloku, izazivale i obnavljale političke i ideološke podele proleterskih klasa, razjedinjavanje njihovih političkih partija i sindikata, kao i involucija revolucionarnih u reformističke pokrete i organizacije.

U oba vida, vojnopolitička prinuda ili pretnja proleterskim klasama, omogućena je osobito blokovskom podelom sveta, pa međunarodno suprotstavljanje vojnopolitičkih saveza, trka u naoružanju, ekspanzija konfrontiranih vojnih aparata i održavanje žarišta napestosti i lokalnih ratova — bitno doprinosi spomenutim funkcijama vojnopolitičke represije u odnosu na proleterske klase.

Druga dimenzija militarizacije unutar međunarodne celine kapitalističke društvene reprodukcije tiče se *restrukturacije i hijerarhijske integracije vladajućih klasa*. Nasuprot tendenciji dezintegracije proletarijata u smislu uzajamno odeljenih i razjedinjenih proleterskih klasa, ista praksa i strategija suzbijanja strukturalne krize uslovljava internacionalizaciju kapitala i formiranje međunarodnih struktura njegovih klasnih zastupnika. Otuda tendencija da se uspostavi *međunarodna hijerarhijska buržoazija*. Između njih se odnosi zavisnosti objektiviraju u međunarodnoj tehno-ekonomskoj integraciji, organizaciji procesa rada i velikim sistemima koji kontrolišu uslove proizvodnje kapitala. Ovi objektivirani odnosi zavisnosti u hijerarhijskom poretku buržoazija povlače tendenciju političke, ideološke i vojne integracije buržoazija. I u ovoj dimenziji nalazimo dva glavna pokretača militarizacije:

(1) *Upotreba vojnopolitičkih aparata kao instrumenata za reorganizaciju vladajućih klasa i vladavinskih poredaka u neokolonijalnim odnosno strukturalno zavisnim zemljama*, a da bi se te zemlje uk-

ljučile u međunarodne sisteme eksploatacije i vojnopolitičke dominacije i njihovi kapitali i eksploatatorske grupe stvarno podredili velikim sistemima pod kontrolom metropolskih monopolističkih buržoazija. S osloncem na sve činioce strukturalne zavisnosti i imperijalističke eksploatacije, vojni aparati u tim zemljama preobraćaju se u organe međunarodnog kapitala za restrukturaciju zavisnih buržoazija. Pomoću unutrašnjih vojnih intervencija i vojnih diktatura razbijaju se populistički socijalno-politički savezi, ekonomski i politički programi i režimi, formiraju se subimperijalističke, neokolonijalne i druge zavisne buržoazije čiji klasni položaj izražava promenjene međunarodne klasne odnose. U nekim slučajevima te zavisne buržoazije postaju značajni partneri, pa i takmaci metropolskim buržoazijama u regionalnoj ekspanziji kapitalizma (kao suvlasnici izvora nafte i sirovinskih baza kapitala, a i kao čuvari strategijskih uporišta za međunarodnu ekspanziju krupnih kapitala i za vojnopolitičku kontrolu i represiju). Subimperijalističke pretenzije zavisnih buržoazija postaju značajni dopunski činioци militarizacije.

(2) *Utakmica među buržoazijama za jačanje vlastite vojne sile, odnosno udela u međunarodnim aparatima vojnopolitičke represije*, jer od toga sve više zavisi položaj pojedinačnih buržoazija u međunarodno integrisanom kapitalizmu, njihov udeo u raspodeli svetskog plena u složenim odnosima zavisnosti, partnerstva i konkurencije.

Militaristička reorganizacija vladajućih klasa i fašizoidni režimi

Iz analize evropskih fašizama između dva svetska rata izvukli smo zaključak da klasna struktura fašizma nije samo promena odnosa hegemonije među postojećim oblicima monopolističke, domonopolističke i sitne buržoazije već se pomoću fašizma svi delovi kapitalističke klase i njenog socijalno-političkog bloka menjaju i restrukturiraju u funkciji promenjenog kapitalističkog odnosa proizvodnje.

Proces ove restrukturacije našao je svog prvenstvenog pokretača i hegemonu u monopolističkoj buržoaziji Italije i Nemačke čija se klasna strategija okrenula ka fašističkoj soluciji strukturalne krize, ali je i taj pokretač, kao i sve druge frakcije eksploatatorskih klasa koje su uvučene u proces fašizacije bio u tom procesu značajno promenjen. Fašistički promenjeni kapitalistički odnos proizvodnje traži sebi adekvatnog klasnog nosioca, i kroji, prekraja, nanovo stvara i preobražava društvene grupacije koje preuzimaju taj položaj i funkciju. U tom smislu i monopolistička buržoazija delom je promenila

sastav (pomoću direktne sprege sa fašističkom hijerarhijom u aparatima klasne vladavine), a u celosti menja praksu koordinacije i ostvarivanja opštih i pojedinačnih klasnih interesa, kao i praksu eksploatacije najamnog rada, političke vladavine i ideološke hegemonije. Drugi eksploatatorski i međuklasni slojevi doživljavaju jednako značajne promene u autoritarnoj koordinaciji klasnih interesa, hijerarhijskoj raspodeli klasnih uloga i udela u prisvajanju i u pogledu ideološko-političke integracije i odgovarajuće promene mentaliteta.

Savremena tendencija restrukturacije fašizma, koju smo proučavali naročito na primerima iz Latinske Amerike i Afrike, izražava i kondenzuje protivrečnosti i krize međunarodne celine kapitalističkog procesa. Kao izraz globalnih međunarodnih procesa monopolističkog kapitalizma, savremena fašistička tendencija ne rešava samo protivrečnosti i krize uključivanja pojedinačnih klasnih društava, zaostalih u kapitalističkom razvoju, u razvijenu fazu tog međunarodnog procesa, već je to uključivanje samo *jedan od momenata prelaza globalnog monopolističkog kapitalizma u novu razvojnu fazu*. Ta razvojna faza karakteriše se hijerarhijskom međunarodnom podelom uslova za proizvodnju kapitala i udela u prisvajanju viška vrednosti, ekstremnom stratifikacijom i diskriminacijom radnih snaga u međunarodnoj podeli rada i direktnom kontrolom svih tih međunarodnih procesa od strane metropolskih monopolističkih kapitala *pomoću sprege sa »nacionalnim« i međunarodnim vojnorepresivnim sistemima*.

Savremena fašistička tendencija prvenstveno je izražena u zemljama postkolonijalnim i neokolonijalnim koje se integrišu u međunarodni monopolističko-kapitalistički proces. Različito od evropskih fašizama između dva svetska rata, sadašnji fašizoidni i fašistički režimi u tim zemljama (Brazil, Čile, Urugvaj, Argentina, fašizoidne diktature u Srednjoj Americi; Južnoafrička Unija, Rodezija i druge fašizoidne diktature u Africi) zasnivaju se na klasnom savezu između metropolskih (osobito u SAD i SR Nemačkoj) monopolističkih buržoazija i reorganizovanih buržoazija tih zemalja. Vojnorepresivni aparat vrši višestruku ulogu u tom procesu reorganizacije kapitalističkog procesa: prvo, preko »nacionalnih« vojnorepresivnih aparata tih zemalja, uključenih u međunarodne vojnorepresivne sisteme, ostvaruje se rušenje prošlih oblika klasne vladavine; drugo, ti vojnorepresivni aparati postaju direktni pokretači i trajniji nosioci autoritarne reorganizacije klasnih odnosa i poredaka, a posebno nosioci reorganizacije zavisnih buržoazija; treće, isti vojnorepresivni aparati čine bitnu (ako ne i određujuću) komponentu klasnog saveza metropolske i zavisnih buržoazija, — obezbeđuju prevlast metropolskih buržoa-

zija, ali i »nacionalističko« izražavanje i snaženje zavisnih buržoazija. Vršeci te funkcije neophodne za restrukturaciju međunarodnih kapitalističkih procesa, vojnorepresivni aparati se uključuju u strukturu zavisnih buržoazija i njenog socijalno-političkog bloka, s tendencijom da postanu njihov glavni politički izraz, ideološki stožer i koordinator klasnih interesa.

Reorganizovanu zavisnu buržoaziju sačinjavaju na prvom mestu domaći partneri (suvlasnici, suposednici, saupravljajući) međunarodnih monopolističkih kapitala, i to u proizvodnji (ekstraktivna i prerađivačka industrija i agrarna proizvodnja, uključene u međunarodne velike sisteme) i prometu roba (naročito u spoljnoj trgovini) i novca (banke u međunarodnoj mreži). U ovaj specifični klasni položaj stupaju delovi domaće industrijske, trgovačke i bankarske buržoazije koji su izgubili pređašnju mogućnost samostalnijeg kapitalističkog preduzetništva i prisvajanja i uključuju se u internacionalizovani proces proizvodnje, koncentracije i centralizacije kapitala, kao i delovi klase zemljišnih posednika koji su u istom procesu napustili arhaične oblike klasne eksploatacije u prilog monopolističko-kapitalističkom crpljenju prirodnih bogatstava i radne snage iz agrarnog okeana.

Osim ovih klasnih grupa, vladajuću eksploatatorsku grupaciju u zemljama zavisnog kapitalizma sačinjavaju i vrhovi vojnopolitičkih, upravnih i policijskih hijerarhija koji u ime interesa metropoliskih kapitala i njegovih domaćih partnera direktno posreduju i upotrebljavaju aparate ugnjetavanja. Svrstavamo ih u eksploatatorsku hegemonističku grupaciju ne samo zato što specifičnim političkim sredstvima (vojnim i policijskim nasiljem pre svega) osiguravaju ostvarivanje sprege vladajućih klasnih interesa već i zato što su, bar po tendenciji i sami sudeonici u monopolističko-kapitalističkom posjedovanju i prisvajanju. Oblici tog sudelovanja se razlikuju prema opsegu i stupnju relativne autonomije zavisne odnosno subimperijalističke države u kapitalističkoj reprodukciji. Specifične oblike tog sudelovanja nalazimo u zemljama zavisnog kapitalizma gde su delimično podržavljena sredstva za proizvodnju (»nacionalizovani« izvori prirodnih bogatstava; industrijska preduzeća i banke u mešovitoj svojini) uključena u međunarodne sisteme produkcije monopolističkih kapitala.

Između dve osnovne skupine koje čine zavisnu buržoaziju (domaćih suvlasnika, suposednika i saupravljajuća međunarodnog monopolističkog kapitala, i hijerarhije u vojnoj, policijskoj i državnoprivrednoj organizaciji — uspostavljaju se odnosi *potpune uzajamne za-*

visnosti u osiguravanju poretka i ostvarivanju klasnih ciljeva. Uza-
jamna zavisnost je potencirana i okolnošću da specifični osnovi dru-
štvene moći nijedne od ove dve skupine nisu međunarodno nezavisni:
prva skupina zavisi od metropolskih industrijskih i bankarskih cen-
trala, a druga od međunarodnih odnosno od pojedinih metropolskih
vojnopolitičkih i drugih represivnih sistema. *Sprega i ujedno protiv-
rečnost* metropolskih i zavisnih buržoazija uslovljavaju tu međuza-
visnost dve frakcije zavisne buržoazije. Domaći suvlasnici i sauprav-
ljači međunarodnih kapitala postižu veći udeo u ukupnom monopoli-
stičko-kapitalističkom prisvajanju ako vojni, policijski i upravni apa-
rat poseduje veću moć i relativnu samostalnost u odnosu na međuna-
rodne političke i vojnorepresivne centrale i u većoj meri deluje u
funkciji posebnih interesa domaćih eksploatatorskih grupacija. I u
protivnom: direktni pridržavaoci represivnih aparata (osobito vojna
hijerarhija) zauzeće trajniji i nezavisniji klasni položaj ako domaći
partneri međunarodnih sistema kapitala poseduju samostalnije izvore
akumulacije, veći udeo u prisvajanju i šire mogućnosti odlučivanja
u odnosu na metropolske centrale.

Ova tendencija snaženja relativno samostalne moći unutar od-
nosa strukturalne zavisnosti doprinosi kako fašizaciji tako i mitariza-
ciji poretka u društvima tog tipa.

Prikazana hegemonistička grupacija teži da ukloni sve pređašnje
političke posrednike (liberalne i tradicionalne konzervativne politič-
ke partije i grupe), da praktično ukloni ili vojnofašistički reorgani-
zuje radničke i seljačke organizacije, i da direktno, neuslovljeno i
nekontrolisano vrši ekonomsku i političku vlast koja treba da osi-
gura *osobite* uslove za *trajnu* usiljenu eksploataciju radnih snaga i
prirodnih izvora u prilog metropolskoj a sa značajnim samostalnim
udelom domaće *krupne* buržoazije. Iako uglavnom uklanja politička
predstavništva i pređašnje oblike klasnih saveza sa drugim eksplo-
atatorskim i srednjim slojevima, ne može se lišiti njihovog učešća
u privrednim, upravnim i represivnim funkcijama poretka, niti nji-
hove socijalno-političke podrške u klasnoj borbi protiv industrijskog
i agrarnog proleterijata i pauperizovanog stanovništva. Otud njena
autoritarna vladavina uključuje i hijerarhizovanu distribuciju so-
cijalno-ekonomskih preimućstava unutar šireg socijalno-političkog
bloka. U tome sudeluju oba osnovna dela zavisne buržoazije: rela-
tivno osamostaljeni partneri monopolističkog kapitala teže da pod
svojom kontrolom ostvare reorganizaciju i integraciju domonopolis-
tičkih kapitala i drugih oblika eksploatacije, a oligarhije autoritar-
nog poretka šire mreže i uređuju hijerarhije privilegovanih položaja
u vojnim, policijskim, upravnim i ideološkim aparatima.

Autoritarna tendencija u celini svetskog kapitalističkog procesa

Otvoreno je pitanje da li se u sklopu sadašnje razvojne faze strukturalne krize i restrukturacije klasnih poredaka fašistička tendencija može prostorno ograničiti na zemlje zavisnog kapitalizma koje se integrišu u novu globalnu celinu monopolističkog kapitalizma, ili se njeno prisustvo može očekivati i u drugim delovima te celine. Jedan od argumenata u prilog ovoj drugoj tezi svakako je okolnost da nove pojave fašističkih poredaka proizilaze ne samo iz interesa i strategije hegemonističkih frakcija vladajućih klasa u zemljama zavisnog kapitalizma već i iz interesa i strategije metropolskih buržoazija. Njihovo angažovanje, u svojstvu klasnog hegemon, u fašističkoj reorganizaciji klasnih poredaka u jednom delu međunarodnog procesa predstavlja jedan od aspekata njihove klasne strategije. Fašistička strategija utiče na celinu njihove klasne strategije kao i na oblike kretanja klasnih poredaka, socijalno-političkih blokova, aparata klasne vladavine i načina rešavanja protivrečnosti i kriza u međunarodnoj celini, pa i u njenim metropolskim sektorima.

Najvažniji momenat ovog procesa tiče se preuzimanja sve značajnijeg dela političkih funkcija klasnog poretka od strane međunarodne organizacije kapitalističkih monopola, a naročito pomoću njihove sprege sa vojnorepresivnim i policijsko-subverzivnim sistemima. Monopoli — nosioci internacionalne proizvodnje i realizacije viška vrednosti ostvaruju ove političke funkcije međunarodne hegemonije u nekim slučajevima pojedinačno, putem posebnih zakulisnih veza sa vojnim i subverzivnim aparatima, a u većini slučajeva na osnovu međusobne koordinacije, a pomoću složenog mehanizma usmeravanja privrednih, političkih, vojnih i policijskih efektiv poretka. Taj mehanizam izbegava javnu političku odgovornost za odluke i operacije, ali gotovo u celosti angažuje izvršne i represivne organe formalnog političkog poretka u funkciji koja izlazi iz formalnog okvira tog poretka. U tom smislu paralelno sa formalnim organima političke vlasti formira se više ili manje skriveni drugi centar i sistem političkog odlučivanja i represivnog delovanja *strategijskog značaja*, primarno usmeren ka međunarodnom polju klasne vladavine.

U delovanju paralelnih centara odlučivanja, subverzivnih i represivnih aparata, mimo njihove formalne konstelacije i funkcije u buržoaskoj državi i međudržavnim odnosima, nalazimo analogiju sa procesom fašizacije u razdoblju krize i raspadanja buržoasko-demokratskih poredaka (u Italiji i Nemačkoj uoči dolaska fašizma na

vlast; »peta kolona« u Austriji, Rumuniji, Jugoslaviji i drugim evropskim zemljama u vreme evropske eskalacije fašizma; u Brazilu, Urugvaju, Boliviji, Argentini u doba raspadanja populističkih i buržoasko-demokratskih režima i eskalacije fašizma). U tom razdoblju klasna grupacija koja teži da u autoritarnom obliku uspostavi monopol ekonomske i političke vlasti i modifikuje odnose proizvodnje gušeći klasni otpor i njegove pretpostavke u dotadašnjem poretku, uporedo sa borbom za osvajanje formalnog državnog aparata, postavlja na noge formalno nelegalni mehanizam *direktne* vladavine, koji se proširuje od formalnim poretkom neograničenog nasilja ka drugim funkcijama klasnog poretka.

Savremena tendencija jačanja paralelnih aparata vladavine metropolske buržoazije analogna je tim karakteristikama procesa fašizacije. Paralelni aparat vladavine metropolske buržoazije preuzima i deo funkcija koje je u klasičnim primerima vršio fašistički pokret deklasiranih slojeva.

Vojnorepresivni aparati postaju jedan od stožera paralelne, formalno nelegalne vladavine monopolističkih buržoazija. U tome je militarizacija celine kapitalističkog procesa nerazlučiva od autoritarne tendencije koja prožima svet kapitala.

ZDRAVKO KOLAR

Pristup problemima ONOR sa stanovišta čovekovih psiholoških stanja

Jedna od bitnih karakteristika naše koncepcije odbrane je oslonac na čoveka, bez čijih htenja, želje i rešenosti da brani i odbrani nezavisnost, ta koncepcija ne bi bila realna. Ona upravo polazi od opravdane pretpostavke takvog ponašanja našeg čoveka u odbrani. Pa ipak, ne retko zaboravljamo ili ne uzimamo dovoljno u obzir sve ono što ograničava čoveka u realizaciji njegovih htenja, što čini da on ostvaruje svoja htenja u meri koja neposredno zavisi od mogućnosti prevazilaženja tih ograničenja. Stoga se postavlja pitanje možemo li i jesmo li učinili sve da smanjimo broj tih ograničenja i umanjimo njihovu moć uticaja, ako ih već ne možemo otkloniti.